

NÉGYEN ÉS EGYSZERRE

VÉBEL LAJOS

Kihaltak a filozófusok. Szinte egyszerre, mintha csak összebeszéltek volna. Elegük lévén ebből a hiábavaló hadakozásból a szépért, jóért, a szabadért, a tökéletesért. Elsőnek 1977-ben Ernst Bloch hagyta itt a csatateret 92 éves korában, miután megtanított vagy meg szeretett volna tanítani sokat egyenes derékkal járni. Kisvártatva, egy évre rá a 81 éves Herbert Marcuse mondott búcsút az általa ízekre szedett és leleplezett fogyasztói társadalomnak. Őt követte az idén Erich Fromm, az emberiség felejthetetlen bajnoka; kerek 80 évet élt. Hogy végül is ezekben a napokban gyászolja a 75 éves Jean-Paul Sartre-t az a vigasztalan környezet is, amely ellen egy életen át küzdött, ezúttal végképp reményt veszttve?

A veszteség rövid életű, tessék-lássék nemzetközi visszhangját figyelve az a benyomás kísért, hogy nem is siratja őket túlságosan a maga gondjával-bajával elfoglalt hivatalos világ és nemkülönben a dolga és megélhetése után futkosó nagyközönség. Mi több, alighanem némi megkönnyebbüléssel vette tudomásul, hogy megszabadult ezektől a folyton kellemetlenkedő igazságkeresőktől, vagy éppenséggel most hallott először róluk afféle fellegekben járó, különc írófélének tartva őket. Nem is csoda, hisz legfeljebb hátul, a kulturális mellékletekben méltatta munkásságukat egy-egy szintén gyanús értelmiségi könyvmoly, mivel a háborús spekulációk, a gazdasági válság, az újabbnál újabb korlátozások vészjósló hírei és jelentései töltik ki az újságot. Kinek is van szüksége mostanság filozófusokra, amikor is minden hájjal megkent stratégák, energiaspóroló feltalálók, fegyvertökéletesítő tudósok, hazugságokat elhithető agitátorok szabnak most irányművet e korszaknak?

Mert hát, lássuk csak, miféle eretnokségeket is prédikáltak ezek a századunkbéli legnagyobb bölcselőkoponyák. Bloch az erkölcsöt alkarta megmenteni, amely, úgymond, magától értetődő volt az egyenlőséget, testvériséget és szabadságot hirdető forradalmakban. És ezt ő továbbra is szembeállította mindenféle egyeduralommal, bizonygatva, hogy csak egyenjogúak élhetnek megértésben és építhetik szabadságukat, azaz az úr és szolga nélküli erkölcsöt. Aki bármiféleképpen, tehát öntudatlanul is

beletörődik az alárendeltségbe, azon nem lehet segíteni. Nem véletlenül tették ki a szűrét a lipcsei egyetemről. Marcuse is csak az emberrel kapcsolatban emlegette a forradalmat, és nem is látta értelmét, ha nem forradalmasítja őt magát is. A késői (kapitalizmust) ostorozva a tömegek félrevezetésében ismerte fel a kizsákmányolás és az elnyomás legfőbb módszerét. A művészet esetleges halála is szerinte ellenforradalom, mert az emberek elfelejtik, mi a különég a jó és a rossz között. Végül kimutatta, hogy nem csupán a szegénység lázít, hanem az úgynevezett jóléti társadalom lelketlensége is. Ha másnak nem, hát, a benne élő szakértőnek elhíhertük a kapitalizmus végnapjairól szóló jövendölést. Fromm a lélekelemzés révén öregbítette a marxi tételt, hogy az ember alkotó lény, és képes is a társadalom tökéletesítésére, amely majdan a szereteten alapszik. A baj, hogy az önzésre ösztökélt ember egyre inkább mellőzi ezt a fogalmat, és azáltal megszűnik embernek lenni. Semmi kétség, ez sem valami hízelgő cégér a pénzhajszolás paradicsomának a bejárata fölött. Sartre, akit talán éppen drámáiból a legjobban ismertünk, a legharóiasabb volt valamennyi közül, és tévedéseivel együtt az angazsáltságnak a megtestesülése. A szabad embert az isteneknél is többre értékelte, és legutóbbi kijelentéseiből tudjuk, hogy ez a nagy kétkedő mégsem tudott remény nélkül élni. Ő fejezte ki majdnem szó szerint is ezt a képletes feltevést a bölcselek mostani hiába-valóságáról ebben a háborúságtól terhes békében. Ússe kő, mondta, öreg vagyok már, és elkekeredésemben azzal is vigasztalódhatnám, hogy hamarosan úgyis meghalok. Ám meghalni sem emberhez méltó bizakodás nélkül. Egyszer maga De Gaulle elnök mentette meg a letartóztatástól. Franciaország, jelentette ki nagy pátoszszal, nem veti börtönbe a saját Voltaire-ját.

És, bevallom, én sem érzékenykedtem el nagyon a halálhírek halatán. Hazudnék, azt állítva, hogy rajtam nem hagyott nyomot e zürzavaros világ fásultsága, és a bokros hétköznapi teendők adta rutin. Szinte rideg megnyugvással vettem tudomásul, hogy az elhunyt gondolkodók nekrológaiban idézett megállapítások lényege beleillik honi eszményeinkbe. Hogy például az általunk értelmezett politika még szerves összetevője annak a klasszikus vagy, ha úgy tetszik, eredeti filozófiának, és valóban „ideális társadalmi szervezet tanulmányozását” jelenti, nem pedig hivatalok elnyerésének módját vagy a hódítás és terjeszkedés mi-benlétét. Tegyem hozzá, ahogyan azt ifjúkorunkban olvastuk és vallottuk lelkesen: „A tudomány megmondja nekünk, hogyan gyógyítsunk és ölünk kicsiben leszállítja a halálozási arányt, aztán nagyban gyilkol bennünket a háborúban, de egyedül a bölcsesség, az összes tapasztalat fényében elrendezett vágy jelölheti ki az érdembeni célokat.” Felejtethet-ten órákat és napokat töltöttünk a gondolat óriásainak és vértanúinak könyvbéli társaságában, gyönyörködtünk szellemi játszadozásaikban, hát-ha nekünk is részünk lesz „a megértés legnemesebb örömeiben”. Akkor

még a Karamazov testvéreket faltuk, és a szerzővel együtt „nem milliókat” akartunk, hanem „választ a kérdéseinkre”.

És ez a fiatalkor utáni nosztalgia volt nagyjából mindaz, amit érzelmeként felfedezhettem magamban. És egy röpké, közhelyes sajnálkozásféle, hogy jobb lett volna talán mégis, ha most születnek elemzéseikkel és intelmeikkel egyetemben ahelyet, hogy meghaltak. Fizikailag csak, vagy akár szimbolikusan is.

THURZÓ ÉS DEBRECZENI

Szemelvények egykori megemlékezéseimből

A most kerekén 30 évvel ezelőtt elhunyt Thurzó Lajos élettörténete is szemléletes példája annak, hogy a költő és a forradalom viszonya enyhén szólva nem mindig ideális. Még ha történetesen osztályöntudatos, proletárharcos alkat is a versíró, mint amilyen vitathatatlanul Thurzó volt. A konfliktus rendszerint akkor kezdődik, amikor elkövetkeznek a rózsaszínű álmok valóra váltásának sokszor igen szürke és illúzióromboló hétköznapjai.

Esetünkben ez a háború utáni nincstelenség, a legelemibb létszükségletek biztosítására irányuló erőfeszítések korszaka, a kiábrándulással határos felismeréseké, hogy a legnagyobb elvek és törekvések megvalósítása sem történhet máról holnapra, és hogy a türelmetlen sietség bizony szélsőségektől és ballépésektől sem mentes. És ott áll mindezzel, és még sok más egyéb, a számára talán nem is mindig érthető álláspontokkal és intézkedésekkel szemben az érzékeny lelkű poéta; még ma is látom, hogy tekinget révetegen vékonykeretes szemüvege mögül, akkor már a *Magyar Szó* egyik (első) szerkesztőjeként. És panaszkodik. Hallkan, tépelődve, de gyakran. Életének utolsó, bizonyára legnehezebb néhány esztendejében hozott össze bennüket a munka a szerkesztőségben, és úgy is maradt meg az emlékezetemben, mint aki megoldhatatlan problémákkal küszködik...

És végképp elkeseredett amiatt, hogy holmiféle kispolgári elhajlással, majdhogynem a kulákokkal való rokonszenvezéssel vádolták meg közvetlen pártkoryfeusai, és kiközösítették, amiért nem tudta túltenni magát a gabona- és jószágbeszolgáltatás folyamán elkövetett túlkapásokon...

Emellett beteg volt, súlyosabb, mint gondoltuk volna. Elfogta a roszszullét az utcán, és ennek még voltak szemtanúi. Arról azonban már nem sokan tudtak, hogyan szenvedett otthon, kicsiny udvari lakásának konyhájában, ahol a legtöbbször üldögélt, és ahol optimista verseket írt, legszebbeket talán éppen a gyerekekről, akik után ő maga hiába vágyalkozott.

Csendes panasz volt a temetése is. Hallgatag tiltakozás az elhamarko-

dott ítéletek, nemkülönben a megalkuvás és a közöny ellen. Néma szemrehányás, hogy miért nem hagytuk nyugton tovább álmodozni a költőt, vagy akár csapongani is, ha kedve szottyant rá. És netalán viaskodni is a világgal és önmagával, ha már egyszer úgy tartjuk, hogy akkor vers a vers, ha őszinte, mélyből fakad egy, a meglevőnél mindig szebb világ ígészetében.

Akarva-akaratlan ki kellett mondanom hát, kimondatta velem a lelkiismeret a kollegák nevében is koporsójánál az akkor még eretnekségnek is tűnhető szentenciát. Abban az értelemben, hogy mindennek ellenére talán mégsem ő volt köztünk a legrosszabb kommunista. Mi több, időközben éppen azok buktak el az 1948. év nagy néphűség-vizsgáján, akik megbélyegezték, és már jelen sem lehettek a temetésen. Azonkívül akkoriban, vagy valamivel később, maga a párt is pálcát tört túlbuzgó tagjai felett, akik, visszaélve megbízatásukkal, olykor erőszakoskodtak Thurzó Lajos féltett zentai és nemcsak zentai parasztjaival a felvásárlás idején vagy máskor...

*

(Nem sokkal Thurzó halála után), az ötvenes évek táján jelentkezett a lapban Debreczeni József, akkoriban, amikor új utakat kerestünk a hírlapírásban is, amikor hadat üzentünk a stílustalan egyhangúságnak éppúgy, mint az émelyítő lelkendezésnek vagy az idegesítő didaktikának. Úgy gondoltuk, hogy ügyünk többet érdemel kopott közhelyeknél, dagályos köntörfalazásnál, tudálékos okoskodásnál. Hittük, a legprózaibb értékelést és direktívát közlő újság is lehet érdekes és élvezetes, ha színvonalas a feldolgozás... Talán bizony éppen Debreczeni Józsefnek az akkori *Magyar Szó* számára küldött első tárcáit olvasgatva véltük fején találni a szöveget.

Személyesen csak később ismertem meg. Barátja, sajnos, nem lehettem a köztünk levő nagy korkülönbség miatt, és mert csak nagy ritkán találkoztunk, akkor is csak rövid időre. Belgrádi magányában fogadott, ahonnan képtelenség volt kimozdítani. Hiába hívtuk Újvidékre, máshová, ott maradt a fővárosban, most már örökre. Így hát távoli csodálója voltam inkább, és megadatott számomra az a megtiszteltetés, hogy szerkesztője lehettem. Eseményszámba menő írásai évekkal ezután még a rádióba is követtek. Odaadón gondoztam és jelentettem meg őket ott is, abban reménykedve, hátha akad majd követője. Debreczeni József volt Vajdaságban ennek a sajátos hírlapírói csevegésnek a leghíresebb, legsikeresebb és talán az utolsó művelője. Azt a később többek által vitatott hagyományt is igazolva, hogy minél több íróember működik közre a sajtóban, annál színesebb, zamatosabb, olvasmányosabb, talán hatásosabb a lap.

Érdekes, hogy a kezdet kezdetén mintha ez nálunk is magától értetődő lett volna. Az első szerkesztőség összetétele egy volt az öthöz az írók

javára. Napjainkban, tudjuk, fordított a helyzet, és a meglevők is nagyobbára csak a kulturális rovatokban és az irodalmi mellékletekben publikálnak. A mai literátorok már szívesebben kötelezik el magukat a tudománynak, a tanárságnak, a kritikának, a folyóiratnak, mintsem a közírásnak. Lehetséges, hogy a rohanó kor hozta ezt is magával futószalagon gyártott produktumaival egyetemben. A bíbelődő kézművesség — egyik fiatalabb szerkesztő barátom véleménye szerint — az újságírásban is már a múlté. Nincs rá idő. Lám, Debreczeni József is csak hetenként közölte tárcáit a lapban, többet ő sem tudott megalkotni belőlük...

Mindegy. Marad végül is, hogy ezúttal (halálának második évfordulója alkalmából) Debreczeni József emléke előtt tisztelegjek, felsorakoztatva mellé emlékezetemben hírlapírásunk nagy halott író alkotóit: Majtényit, Gált, Latákot, Thurzót és a többieket. A szerencsémrel vigasztalódva csupán, hogy egyazon szerkesztőségi levegőt szívhattam velük jó ideig. Csodálhattam, milyen komolyan veszik, milyen nagyra tartják az írást, talán túlbecsülve is. Való, hogy ki-ki közülük mindig úgy ült le az íróasztalhoz, hogy készülő cikkével megváltsa a világot. Azt nem dönthetem itt el, hogy ez sikerült-e nekik — és magam mindig is kételkedtem benne —, vagy ez is csak egyféle szép írói-költői túlzás volt részükről. Ámbár tagadhatatlan, és ezt az egyet biztos állíthatom, hogy a világ időközben mégis jócskán megváltozott körülöttünk...

PILLANATKÉP BREZSÁN GYULÁRÓL

Megkérdeztek tőlem a minap, hogy tudnék-e írni valamit Brezsán Gyuláról, a vajdasági magyar és nem csupán magyar fotoriporterség egyik megalapítójáról és mindenképpen legodaadóbb, legsikeresebb művelőjéről. Kerek tíz esztendeje ugyanis, hogy 1970 tavaszán meghalt, és ebből az alkalomból, előreláthatólag ősszel, gyűjteményes kiállítást rendeznek megőrzött munkáiból az utód kollégák és tisztelők. Jobb híján alighanem azért fordultak éppen hozzám a kérdéssel, mert tudják, hogy jó ideig barátja, szerkesztője voltam, és talán mivel én is öreg vagyok már, ennél fogva egyre többet és szívesebben foglalkozom a múlttal, a saját ifjúságomat is vissza-vissza siratva. Hosszas töprengés után új értékelés helyett így hát egy réges-régi beszélgető riportra esett a választásom, amely hírneves szereplője révén egyféle sajtótörténeti szövegnek is számít, ezért alig is változtattam valamicskét rajta. 1964-ben íródott, amikor is Brezsán Gyula munkásságának 25. évfordulóját ünnepeltük a *Magyar Szó* szerkesztőségében. Ugyanezt jelentettem meg 1970-ben, halálakor is; akkor 60 éves volt, hogy most, ha jól számítom, a hetvenedik életévét taposná, jobban mondva exponálná, feltételezhetően ugyanazzal a régi Leicájával, amelyhez mindvégig féltékenyen ragaszkodott, hiába dobott már akkor is a piacra újabbnál újabb fényképezőgép-csodákat a

világi nagyipar. Megingathatatlan véleménye szerint nem a masina, hanem kezelője a fontos, az, aki azt is meglátja, amit más nem, ebben a számára mindig szép és lelkesítő világban.

Következzék hát az egykori újságcikk. Az akkor még ereje teljében levő Brezsán Gyula kezdi a mesét ekképp:

A palicsi ifjúsági fesztiválon a szünetben előjött a zenekarból egy ismeretlen legényke, és összeszedve minden bátorságát, elém állt a kérdéssel:

— Gyula bátyám, lenne szíves nekem elmondani, hogyan lehet valaki olyan fotóriporter, mint maga!

Elnevettem magam, karon fogtam a fiatalembert, és kioktattam:

— Három évre elmész, fiam, szabóinasnak. Felszabadulásod után egy ideig segéd leszel, majd 17 évig önálló mester. Aztán elszegődsz egy lap-hoz eseményfényképésznek . . .

A tanácskérő zavarba jött. Azért kinyögte valahogyan:

— Ne vicceljen velem. Én komolyan gondoltam.

És még a válasz után sem volt meggyőződve róla, hogy nem űztem vele gúnyt:

— Azt kérdezted, hogyan? Hát én bizony így kezdtem . . .

És a különben mindig tréfás kedvű Brezsán Gyula ez egyszer valóban nem élcelődött.

Sőt!

Ritkaságszámba menő keserű kitorései közül való volt ez a néhány mondat elvetélt éveiről, amikor is mást, egészen mást csinált, mint amit szeretett volna.

A fogas kérdést különben nem is ez az ifjú szabadkai zenész tette fel először. Olyan régi ez már, mint maga a kíváncsi emberiség.

És azóta is kéri rá a pontos válasz.

A művészet a legnagyobb és legszebb titkunk.

Maga az alkotó sem tudja megfejteni.

Még kevésbé az esztéta, aki hiábavaló igyekezettel minden lehető adatot feljegyez a kiválasztottról, hátha általuk közelebb férközhet ahhoz a csodálatos folyamathoz, amelynek végső terméke ez esetben a kép.

Alkalmasint így tesz a riporter is. Én is elmondok róla még egyet-mást.

Azt például, hogy 1939-ben indult (igen, a mikorral könnyebb boldogulni, mint a hogyannal!), és tizenegy éves amatőrműlt volt már mögötte, amikor 1950-ben beállt hivatásos fotóriporternek a *7 Naphoz*, majd nemsokára a *Magyar Szóhoz*.

Beadta az ipart.

Egyik szabókollégája a fejét csóválta.

— Rosszul teszed — mondta. — Maradtál volna a szabóműhelyben.

Ott fogsz majd lógni te is a főtéren.

Nem tudni, hogy Sztálin generalisszimusz tankjainak fenyegetésére gondolt-e a jó lélek, melyek annak idején határainkon sétálgattak, vagy

csak úgy általában arra a nem kevés rezsimváltozásra, amely a mi vidékünkön végbement a történelem folyamán.

Azután tíz évvel később, egy szép napon, most már a *Magyar Szó* befutott fotóriportereként épp az említett jóakaró orra előtt szállt be saját autójában Brezsán Gyula.

— Az anyád! — köszönt rá irigyen a szabó. — Te aztán tudad, hogy miért harcoltál.

Holott ő legfeljebb csak azt tudta, hogy neki fényképeznie kellett, minél többet és mindenütt, aztán tanulnia és utazgatnia országot és világot bejárva, nem gubbaszthatott tovább a szabóműhelyben, akármilyen történetek is vele.

És nem is bánta meg.

Akkor, ötvenöt évesen egyetlen ősz hajszála sem volt, mintha nemcsak képtelenen született volna újjá az első igazán sikerült fényképe elkészültekor. 28. oklevél lógott szerkesztőségi irodájában, de volt még a szekrényben és a keretezőnél is. És köztük díszelgett a művészfényképezők 1957-es kongresszusának elismerése tízévi részvételéért a nemzetközi kiállításokon.

Ezt a levelet 1957-ben hozta neki a posta. Az egykori kisinas megindultan vette át az okmányt, amely megdönthetetlenül állítja (minél messzebből jön az ember, annál több kétséggel küzd), hogy a fényképezés nemzetközi művésze.

— Nem hittem volna, hogy aránylag ilyen rövid idő alatt rákerül a nevem a világ legnagyobb fotóművészeinek a listájára — mondta. — Mintha csak tegnap lett volna, hogy az utolsó pénzemen megvettem magamnak az első fényképezőgépet...

Mondhatnám tovább, de hiába, és nem tudtam kifürkészni, lám, még nála sem, hogyan fogan és születik az alkotás, noha minden gondolatát és mozdulatát ismertem. Mindenesetre szeretném hinni, hogy köze volt a művészetéhez annak is, hogy ritka igazságszerető és becsületes ember volt (ezt szerettem meg benne), aki a megszállás alatt sem hagyta cserben üldözött környezetét, aki meggyőződéses kommunista, odaadó barát, mindig derűs munkatárs volt.

Lehet, hogy enélkül is kiváló fényképművész lett volna.

De semmiképp sem az a Brezsán Gyula, akinek nem utolsósorban ezért is kívántunk ilyen osztatlanul további szép sikereket és minden jót.

Ez, mondom, 1964-ben volt.

1970-ben, halála alkalmából tettem közzé újra a történetet.

És most megint, tíz év múltán annak a ténynek a szomorkás öröme-re, hogy nem feledkezett meg egészen róla az utókor.